

LIST EN BEDROG ALS WAPENS

Sam Janse

Een vrouw die ver gaat

List en bedrog in Judit

In het boek *Judit* worden list en bedrog ingezet om het gewenste doel te bereiken. Zo probeert generaal Holofernes Judit te verleiden, maar wordt hijzelf door haar verleid. Judits list en bedrog worden door de verteller met Gods handelen verbonden. Dat alles zorgt voor grote morele vragen waar de lezer niet omheen kan.

Dr. S. Janse is nieuwtestamenticus en emeritus predikant te Driebergen.

De auteur van het boek *Judit* laat zijn (haar?) held list en bedrog verrichten om het gewenste doel te bereiken. Dat is niet altijd goed gevallen in de latere beoordeling. Volgens de 'Waarschouwing' van de Statenvertaling blijkt op dit punt overduidelijk het apocrief karakter van het boek. Evenals in *Tobit*, waar een engel liegt over zijn identiteit, wordt er in *Judit* nogal wat afgelogen, en de Reformatie brengt dat in mindering op de canoniciteit. Hoewel Luther het boek wel kon waarderen, ongeacht het bedrog. Hij had oog voor het genre van het verhaal en beseft dat het historisch allemaal niet klopt. Hij noemt *Judit* een tragedie, terwijl hij *Tobit* voor een komedie houdt.

Nu is het in het waarschuwend voorwoord van de Statenvertaling de vraag of hier van argument naar conclusie wordt geredeneerd of dat, omgekeerd, de conclusie vaststaat en daar nog de passende argumenten bij gezocht moeten worden. Ik denk dat het laatste het geval is en dat de Reformatie om verschillende redenen de apocriefen niet moest en daar argumenten van ongelijksoortige kwaliteit bij heeft gezocht. Als alle bijbelboeken waarin personen met kennelijke instemming van de schrijver liegen en bedriegen, afgevoerd zouden worden van de canonlijst, dan zouden er ook diverse canonieke boeken sneuvelen.

De bedrieger bedrogen

In *Judit* worden list en bedrog als wapens ingezet. Wie niet sterk is moet slim zijn. Hier overwint een vrouw, een weduwe (9:4, 9), een heel leger, en wel dat van de machtige god-koning Nebukadnessar. Dat lijkt de beslissende tegenstelling van het boek: het domme, brute geweld van de despoot tegenover de subtiele list van de verdrukte. Het is een literair motief dat de lezers altijd weet te boeien en de sympathie aan de kant van de *underdog* weet te krijgen.

Het speelt hier mee, maar het is niet de enige tegenstelling. Het idioom wijst nog op een andere polariteit: de bedrieger bedrogen. Holofernes heeft zijn zinnen op *Judit* gezet en wil haar verleiden/bedriegen (*apataô*), maar omdat hij stomdronken is, lopen zijn avances op niets uit en kan *Judit* hem het hoofd afslaan. Ze had zich ook opge maakt 'tot verleiding (*apatêsis*) van mannenogen' (10:4). Als *Judit* de blijde mare in *Betulia* kan vertellen, roept ze uit: 'Mijn voorkomen heeft hem verleid

(*apataô*)' (13:16) en in het loflied van *Judit* wordt het met een stamverwant woord herhaald (16:8). Hij die op bedrog uit was, wordt er zelf het slachtoffer van.

Ook in het gebed van *Judit* (hoofdstuk 9) spelen de woorden 'bedriegen' en 'bedrog' een rol. *Judit* grijpt hier terug op *Genesis* 34, waar verteld wordt dat *Sichem Dina*, *Jakobs* dochter, verkracht en daarna met haar trouwen wil. De broers van *Dina* veinzen hun instemming, op één voorwaarde: dat de *Sichemieten* besneden worden. Zo gebeurt het. Als de stad geteisterd wordt door de onvermijdelijke wondkoorts, slaan de broers hun slag en vermoorden ze *Sichem* en zijn mannen.

Het is een verhaal dat een grote *Wirkungsgeschichte* heeft in de apocriefe en pseudepigrafische literatuur. De wegen gaan uiteen in de beantwoording van de vraag: is deze actie van de broers legitiem en voorbeeldig of niet? Doorgaans wordt er positief over de actie van de broers geoordeeld, al zijn er ook tegenstemmen.¹ Volgens *Judit* verrichten *Dina's* broers een Godewelgevallige daad. In 9:3 staat het er wat moeilijk; ook lopen de handschriften uiteen, maar de *Vaticanus*, door *Rahlf's* overgenomen, zegt: 'Daarom hebt U hun oversten overgegeven aan moord en hun bed dat zich schaamde voor hun bedrog, (nu zelf) bedrogen, (hebt U overgegeven) aan het bloed(vergieten)...'² Het bed wordt vereenzelvigd met degene die er zijn ontucht op gepleegd heeft en die er vervolgens een bloedige dood op vindt. Wij zouden zeggen: op hetzelfde bed waarop hij deze vrouw verkracht heeft, zal zijn bloed stromen.

We vinden dit soort straffen vaker in het Oude Testament: de aard van de straf is verwant aan de zonde. *Samuël* zegt tegen koning *Agag*: 'Zoals uw zwaard vrouwen kinderloos maakte, zo zal onder de vrouwen uw moeder kinderloos worden.' (1 Sam. 15:33, NBG). Zo ook in het boek *Wijsheid*. De *Egyptenaren* vereren reptielen en ander ongedierte. God stuurt dan ook zulke dieren op hen af, opdat zij zouden erkennen: 'Waardoor iemand zondigt, daardoor wordt hij beknot.' (11:16, vertaling *Buiten de vesting*³). Deze spreekwijze is verwant aan het ius talionis, hoewel het accent hier meer ligt op het pedagogische karakter van de straf: de straf wijst terug naar de zonde.

In het gebed van *Judit* (hoofdstuk 9) inspireren de broers van de bedrogen *Dina* de heldin van het

¹ Positief o.a.: Testament van *Levi* 5:3-4; *Jubileëen* 30; *Josefus*, *Antiquitates* 1.337-341. Een tegenstem klinkt in 4 *Makkabeeën* 2:19-20.

² Eigen vertaling. In de *Sinaiticus* en de *Alexandrinus* ontbreekt het woordspel.

³ P. Oussoren & R. Dekker, *Buiten de vesting: een woordvoor-woordvertaling van alle deuterocanonieke en vele apocriefe bijbelboeken*, Vught: Skandalon 2008.

verhaal. Simeon wordt haar stamvader genoemd (9:2). Het verhaal van Genesis 34 bemoedigt haar om haar volk te redden. Daartoe stapt ze eerst, tot op zekere hoogte, in de rol van Dina en speelt de verleider, maar op het beslissende moment stapt ze daaruit en neemt ze de rol van de wrekende broers over. Ook hier laat het gebruikte idioom verbanden zien.

De vreemdelingen, Sichem *cum suis*, hebben namelijk *miasma* (bezoedeling) over Dina en de familie gebracht (9:2), maar deze bezoedeling is uiteindelijk ook gewroken (9:4). Judit heeft een gevaarlijk spel gespeeld met Holofernes en het had licht tot bezoedeling kunnen leiden, als hij namelijk met haar naar bed was gegaan, maar ze heeft zich hiervan weten te vrijwaren (13:16) en dat vergroot in één beweging Judits durf, intelligentie en kuisheid. Op de achtergrond staat natuurlijk de bange vraag hoe voorkomen moet worden dat de vijanden het heiligdom bezoedelen (*miaïnô*) (9:8). Ofwel: Sichem en de zijnen hebben schande (*aischunê*) gebracht over Dina en haar familie (9:2). Maar Judit weet, hoe ver ze ook gaat, te voorkomen dat Holofernes schande (*aischunê*) over haar brengt (13:16). Integendeel: in 14:18 moeten de Assyriërs uitroepen dat een vrouw schande heeft gebracht over het huis van koning Nebuknessar door zijn generaal te doden.

God als de grote bedrieger

Het woord *apataô* wordt in de Griekse vertaling van het Oude Testament (LXX) veelal gebruikt om er de verovering van de andere sekse mee aan te duiden. Volgens Susanna 1:56 heeft de schoonheid van een vrouw de oudsten verleid. Maar ook een man kan een vrouw verleiden (Ex. 22:15, LXX).

In Genesis 3:13 (LXX) is het de slang die verleidt (*apataô*). Het is niet vreemd dat deze tekst, gezien de connotaties van *apataô* in de latere joodse en christelijke literatuur, een seksuele bijklank zou krijgen: de slang (= de duivel) had gemeenschap met Eva gehad.

In Judit is de heldin het subject van bedriegen, maar niet zonder meer. In 9:10 is God degene die het bedrog pleegt en zo de vijand verslaat, weliswaar via Judit. Ook in 9:13 wordt God gesmeekt of Hij door Judits 'woord en bedrog' de vijand wil verslaan.

Dat God leugen en bedrog te baat neemt, vinden we ook in de Hebreeuwse Bijbel. In 1 Koningen 22:20-22 (LXX) gebruikt Hij een leugengeest om Achab te verleiden (*apataô*). Hetzelfde woord vinden we in de Griekse Bijbel in Jeremia's protest dat God hem heeft verleid/bedrogen (Jer. 20:7).

Bedrog en verblinding passen ook in het stramien van de 'heilige oorlog'. Ik gebruik dit begrip nu zonder veel toelichting en bedoel ermee dat Israël tegen een overmacht moet strijden waar het gezien de getallen niet tegen opgewassen is, maar dankzij God niettemin wint. Zo wordt in Exodus de farao verhard, zodat hij niet ziet wat er gaat gebeuren. In

Jesaja 30:28 wordt gezegd dat 'een bit dat doet dwalen, tussen de kaken de natiën ligt'. God slaat de vijanden met verblinding zodat zij met open ogen hun ondergang tegemoet gaan.

Omdat het boek Judit zo veel motieven uit de heilige oorlog kent, is het te verdedigen om het thema list en bedrog in dit geschrift van hieruit te verstaan. Het is allemaal in Judit te vinden: godslasterlijke arrogantie (2:1-13; 3:8; 6:2-4), Israëls schrik (4:1-15), boetedoening (4:9-15; 9:1), smeekbeden tot God (4:9-

Judit en Holofernes
Artemisia Gentileschi (1593-
1652/53).

14; 6:19, 21; 7:19; 9:1-14; 13:7), verblinding van de vijanden (10-13), toezegging van de overwinning (8:15, 20, 33), verwijzing naar Gods vroegere hulp (8:26-27; 9:2-4), relativisering van de aantallen (9:11), hulp tegen het aanbreken van de morgen (14:2), Gottesschrecken (14:12-19; 15:1-3), nederlaag en achtervolging van de vijanden (15:3-5), rijke buit (15:6-7, 11) en wijgeschenken (16:19).⁴ Met de beschaming van de vijanden en Israëls jubel over de overwinning is de cirkel rond: de arrogante vijand heeft zijn les geleerd en het bedreigde Israël is gered.

In deze reeks motieven staan ook het bedrog en de verblinding van de vijanden. Het motief is in deze

⁴ Ernst Haag, *Studien zum Buch Judith: Seine theologische Bedeutung und literarische Eigenart*, Trier: Paulinus Verlag 1963, 99-115.

vertelling alleen uitvergroot. Dat zal ermee te maken hebben dat het in narratief opzicht een vruchtbaar motief is dat zowel de schrijver als de lezer veel voldoening moet hebben gegeven. Kortom: Judits bedrog is verbonden met Gods bedrog en wil verstaan worden vanuit de heilige oorlog.

Een vrouw die ver gaat

Schoonheid, schranderheid, dapperheid en gods vrucht komen in Judit samen. Ze lijkt hierin op Ester, met name op de Griekse Ester. Judit legt haar rouwkleren af, baadt zich, maakt zich mooi en onweerstaanbaar voor een man (10:1-4).

Als ze in de tent van Holofernes is aangekomen, schetst ze een beeld van de situatie van haar volksgenoten dat niet geheel overeenkomstig de waarheid is, maar de generaal wel in de val moet laten lopen. De werkelijkheid is dat Betulia op het punt staat zich over te geven. Wat Judit zegt, is dat de inwoners zich willen vergrijpen aan voedsel dat bestemd is voor het heiligdom en dat hun God zich vervolgens tegen hen zal keren.

Ze heeft haar kosjere eten bij zich en zegt dat ze elke nacht gaat baden bij de bron. Zo bereidt ze haar vlucht al voor en kan ze in de beslissende nacht onopvallend met het afgehakte hoofd in haar tas teruglopen naar Betulia. Als een schaker zet ze haar pionnen uit en bereidt de beslissende zet voor die Holofernes mat zal zetten. Holofernes' verblindings zet meteen in als hij haar op de fatale avond ziet: hij raakt buiten zijn zinnen (12:16).

Ironie

In de gesprekken van Judit met Holofernes en zijn dienaar Bagoas (11:1-12:9) krijgen list en bedrog de verfijnde uitdrukking van de ironie. Judit zegt tegen de generaal dat ze deze nacht zal spreken zonder leugen (11:5). Dat is op zich al een leugen, maar toch niet zonder waarheid. Ze zegt namelijk: 'Als u de raad van uw dienaar opvolgt, zal wat God met u onderneemt volledig slagen en zal mijn heer niet in zijn opzet falen.' (11:6). De dubbele bodem is duidelijk: wat God met Holofernes voor heeft, zal slagen. 'Mijn heer' (*ho kurios mou*) zal volledig slagen in zijn opzet, maar wie is die heer/Heer? Aan het eind van de perikoop (12:8; vgl. 12:4) gaat het ook over de Kurios, de God van Israël, tot wie Judit smeekt om hulp. De heldin van het verhaal weet schijnbaar meer dan de anderen:

'Daarom ben ik, uw dienaar, toen ik dit allemaal te weten kwam, van hen weggevlucht. God heeft mij gezonden om dingen met u te doen waarvan de hele wereld versteld zal staan, allen die ze horen zullen.' (11:16, NBV)⁵

Inderdaad, de hele wereld zal versteld staan. De gastheer wil Judit een goede maaltijd voorzetten, maar

zij slaat dit af. Alleen van wat ze zelf heeft meegenomen, wil ze eten (12:2). Holofernes vraagt haar wat ze dan eten moet als haar eigen voedsel op is. Opnieuw geeft Judit een dubbelzinnig antwoord:

'... zowaar uw ziel leeft, mijn heer, uw dienaar zal niet opmaken wat ik bij mij heb vóórdat de Heer door mijn hand heeft gedaan wat hij heeft besloten!' (12:4, vertaling Buiten de vesting)

Ook de woorden die Judit in de tweede ronde vlak voor de fatale nacht met de eunuch Bagoas spreekt, zijn opmerkelijk. Als hij haar voor een feestmaal met zijn heer uitnodigt, zegt ze:

'Wie ben ik dat ik mijn heer zou tegenspreken? - nee, al wat in zijn ogen aangenaam is zal ik mij haasten te doen, en het zal mij een vreugde zijn tot aan de dag van mijn dood!' (12:14, vertaling Buiten de vesting)

Opnieuw is het goed dat Judit niet voortijdig onthult wie haar echte heer is. Ook als Holofernes haar tijdens de maaltijd aanspoort om toe te tasten, zegt ze meer dan hij bedenken kan:

'Dat zal ik zeker doen, heer, want voor mij is dit de heerlijkste dag van mijn leven.' (12:18)⁶

Een korte nabeschuiving

Het is duidelijk dat leugen en bedrog in het boek Judit niet geschuwd worden. Of hier werkelijk een verschil ligt met de boeken die de protestanten doorgaans canoniek noemen, zou nader onderzoek vragen. Ik ben voorshands van mening dat dit niet het geval is. De vroedvrouwen in Egypte liegen ook tegen de farao en worden gezegend (Ex. 1:19-21). Michal neemt list en leugen te baat om David te redden (1 Sam. 19:11-17). Mag een mens liegen en bedriegen ter wille van het leven? Dat is een grote morele vraag, bijna zo groot als die andere die ook in Judit speelt: mag een mens doden ter wille van het leven?

In het boek Judit is list en bedrog diep verankerd in Gods handelen. God zelf kan deze middelen te baat nemen om zijn vijanden te verslaan. Dat raakt het christelijk godsbeeld. In de Oude Kerk werd de kruisiging van Jezus vaak gezien als Gods ultieme list: Satan dacht dat hij Christus had overwonnen, maar merkte dat hijzelf door het kruis verslagen was. Deze noties kunnen in dit bestek niet besproken worden. Ze stellen ons wel de juiste vragen, namelijk in hoeverre God list en bedrog gebruikt en in hoeverre wij het mogen.

⁵ De laatste vijf woorden ontbreken ten onrechte in de NBV.

⁶ Vertaling Buiten de vesting: 'Ja, ik zal drinken, heer, want mijn leven wordt in mij vandaag groter dan het alle dagen sinds mijn geboorte is geweest!'